

שמינתא עמיקתא

גליון תצ"ד | פרשת האזינו | תשפ"ב | קהילת חניכי הישיבות | רמות ב'

הלכות מצויות לארבעת המינים

ח ל ק ש נ י

מצות לקיחת ארבעת המינים

מהתורה או מדרבנן

נצטוונו מה"ת ליטול לולב ולשמוח בו לפני ה' ז' ימים שנאמר (ויקרא פכ"ג פס' מ) "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרims וענף עץ עבות וערבי נחל ושמתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים". [סוכה מטא.]. וארבעה מינים אלו מצוה אחת הם, וכולם נקראים מצות לולב. [עיי' רמב"ם (לולב פי"ז ה"ה)].

בירושלים ומחוצה לה

מהתורה נוהגת מצוה זו במקדש שבעה ימים, אבל בשאר אר"י ובחו"ל ביום הראשון בלבד כמו שכתוב "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ וכיו"ו, וחכמים תקנו שיהא ניטל בכל מקום כל שבעה זכר למקדש. [שו"ע (סי' תרנח סעי' א) וגו"ב (סי"א)].

בירושלים העתיקה בזמן הזה

יש מי שאומר שלדעת הרמב"ם הסובר שקדושת המקדש וירושלים לא בטלה, מצות לולב נוהגת גם בזמן הזה כל שבעה בירושלים העתיקה. ומי שנוטל לולב סביבות מקום המקדש (או אצל קברי ב"ד וקבר חולדה) מקיים גם בזמן הזה מצות עשה מה"ת כל שבעה. [בכור"י (סי' תרנח ס"א)]. וכבר רבו החולקים עליו כי יש כאן ספק ספקא, אולי הלכה כהראב"ד הסובר שבטלה קדושת ירושלים, ואם תאמר שלא בטלה, אולי הלכה כרש"י שהמקדש הוא בית המקדש לבד ולא ירושלים. [צ"ח הקודש (סי' מז) ורבנו שמחה על הש"ס (לאור שמח סוכה פד). ועיי' עוד בזה במקראי קודש (סוכות ח"ב), במנח"ש (תני סי' מז) ובמועדים וזמנים (ח"ה סי' שמח)]. ועל כן מי שכבר נטל והגיע לכותל המערבי אין עליו חיוב לחזור ליטול שנית. [צ"ח (ח"י סי' ה) ודברי יציב (אוי"ח סי' רעג)]. ומי"מ הרבה מגדולי הדור מהדרים ליטול שם ד' מינים עוד פעם. [ועיי' בהלכ"י (פ"י"א אות כז) שכן נהג הגרש"א זצ"ל].

קניית ארבעת המינים – דין לכם

ליטול ארבעה מינים שלו

ביום ראשון של סוכות הדי' מינים צריכים להיות רכוש של הנוטל, כמו שכתוב "לכם" (ויקרא כג, מ) ודרשו חז"ל שכלכם, וע"כ אם הם אינם שלו לא יצא יד"ח. [שו"ע (סי' תרמט סעי' א)]. ועיי' בפרוה"ש (סי' תרנז אות ג) שמשפך לענין אב ובניו הגדולים וחתניו הסמוכין על שלחנו, האם כיון שמצינו בכמה דינים שאם סמוכין על שלחן אביהם בטלים לאביהם, אי"כ יכולים כולם לצאת בלולב אי' וקרין בו לכם, וסיים שכן נ"י עיקר גומ"י יש להתיישב בזה, ע"כ. ובתשובות והנהגות (ח"ה סי' ריא אות ד) כתי' שדבריו צעין].

אופן קנייתם

על ידי קנין כסף

הקונה ארבעת המינים, מעיקר הדין אף אם לא שילם כלל עבורם כיון שעשה בהם קנין יוצא אין יד"ח ויכול אף לברך עליהם, ומי"מ לכתחלה לצורך קיום המצוה ביו"ט ראשון שהוא מה"ת, יש לשלם עליהם בכסף (כי הוא קנין מה"ת). [מ"ב (סי' תרנח ס"ק ז) עיי' המחנ"א (קנין משיכה סי' ב) שהוכיח דעת הרמב"ם והרמב"ן דקנין דרבנן אינו מועיל לדאור, ומדאורי' אינו נחשב כשול. והביאו השער"ת (סי' תרנח ס"ק א) והבכור"י (שם ס"ק ה)]. או יתן חלק מהתשלום בכסף והשאר יזקוף עליו במלוח. [עיי' ברמ"א (ח"מ סי' קצ סעי' ז) ובמ"ב (סי' תנז ס"ק טו)]. ועיי' ברמ"א (ח"מ סי' סז סעי' יד) דמקרי זקיפה משעה שקבע לו זמן לפרעון, וי"א מיד שכתי' בפנקסו כל החשבון ביחד. והמשפט שלום (סי' קצ על סעי' טו ובהנה שם) הביא מהשו"ת הרי"ם (יו"ד סי' יז) שכת' לחדש בדין עייל ונפיק אוזוי דלא מהני זקיפה שכותב בפנקסו אלא בלשון דא"ל קני במשיכה וזווי ליהוי הלואה גבד, עיינ"ש. ובדיעבד אין לחוש לזה כי מעיקר הדין אין חלוב מעט ועוד שהמנהג הפשוט שלא לחוש לזה. [כן מבואר במ"ב (סי' תרנח ס"ק ז) ועיי' בשד"ח (מעי' די' מינים סי' ג אות ב מעי' הלמ"ד כלל קמא אות כד) שכת' שכן הוא מנהג כמעט כל המקומות. ועיי' עוד בזה בשמעתא עמקתא גליון שני"ז].

בציץ או כרטיס אשראי

אם אין בידי כסף ישלם בציץ ואם אין לו ישלם בכרטיס אשראי (ואם הפרעון מתבצע לפני החג יכול לכתחלה לשלם דרכם). [לכתחלה יש מקום לחוש שציץ וכרטיס אשראי אין דינם ככסף, עיי' באורח צייץ בהלכה (ח"ב פ"ח ענף ב). ועיי' עוד בשמעתא עמקתא גליון שני"ז].

קיבלו במתנה

אם קיבל הלולב במתנה אינו צריך קנין אחר. [עיי' במקור חיים (סי' תמח ס"ק ה), בקצות (סי' קצח ס"ק א) ובנתיבות (שם ס"ק א) עיי"פ התוסי' (עיי' עא. ד"ה פרדשנ) שבקנין מתנה כיון שאין מעות קונה מה"ת במשיכה או הגנהה, דלא כהש"מ (ב"מ מז: ב) בשם הרמב"ן דס"ל שקונה מדרבנן, אלא דעיי' בשער"ת (סי' תרנח אות א) שמשמע שחושב לדברי הרמב"ן].

לא שילם והמוכר דורש כספו

אם קנה ע"מ לשלם אחר זמן, אם המוכר דורש כספו מחמת דוחקו למעות יש סוברים שיש בזה משום חשש ביטול מקח ולא יוצא ידי חובתו. [הגרש"א זצ"ל (הציץ בהלכה פי"ז ענף ג והלכ"י שוכות פ"יא אות ג), ובסברתו מצינו בדברי מלכאל (ח"ד סי' כד אות נח)]. ויש מקילים לענין ד' מינים, וכן נראה עיקר. [הגרש"א זצ"ל (הסכמה לספר ד' מינים), עיינ"ש טעמו]. ומי"מ יזהר לכתחלה לא לבא לידי כך (ואם זקף עליו במלוה אין חשש בכל אופן). [ועיי' בשמעתא עמקתא גליון שני"ז].

תשלום מכספי מעשר

אף מי שפרנסתו דחוקה לו, לא יקנה ארבעת המינים ממעות מעשר כספים, אלא יטול מאחרים במתנה ע"מ להחזיר, אבל אם אין לו אפשרות זו, מותר לו לקנות ממעשר כספים. [הגרש"א זצ"ל (הלכ"י פ"יא אות א). ועיי' באג"מ (יו"ד ח"ג סי' צג) שהמפרש חומש יכול לתת מהמעשר השני כהדור מצוה]. וכמו כן ייעד סכום מסוים לקניית האתרוג והוא בטוח שיותר מסכום זה לא היה משלם על כך, מותר להוסיף סכום מסוים ממעשר כדי לקנות אתרוג מהודר יותר (ומי"מ יזהר שלא להוציא על כך אלא חלק ממעות המעשר, והשאר יקיים בהן מצות צדקה לעניים). (שם והנה ב). ועיי' עוד בענין קניית מצות מכספי מעשר בשמעתא עמקתא גליון קצ"ג].

להרבות בהוצאות לצורך קניית הד' מינים

אין להרבות בהוצאות יתירות לצורך מצוה זו אם על ידי זה יגרע חלקם של מצוות וחובות אחרים המוטלים עליו, וכל ערום יעשה בדת. [הגרש"א זצ"ל (שם הגה ב)].

קנייתם מקטן

קטן הסוחר ד' מינים

קטן הסוחר (קונה ומקנה) ד' מינים לכתחלה, יש להימנע מלקנות ממנו, ובדיעבד אם קנה ונטלם אינו חוזר לברך משום חשש ברכה לבטלה. [בה"ל (שם ד"ה לא) בשם הכת"ס (סי' קכח)].

מוכר בשליחות גדול

י"א שהקונה אתרוג (או אחד משאר המינים) מקטן המוכר אתרוגים של גדול שהעמידו למכור, אם כבר קצב הבעלים מחיר האתרוג והקטן רק מודיע את המחיר ומקבל הכסף, הרי זה קנין גמור ויוצא בו יד"ח, אבל אם הקטן קובע מחיר האתרוג, שהוא בהסכמת הבעלים אין מכירתו מכירה ואינו יוצא יד"ח. [עיי' בנתיבות (סי' קכב ס"ק ב וסי' רמד ס"ק א). וכ"כ בתורת הקנינים (מילואים ד' מינים סי' א), עיינ"ש]. ויש מקילים בזה בכל אופן. [עיי' בה"ל (סי' תמח על סעי' ג ד"ה ובלבד) משי"כ בשם המטה יהודה (דלא כמ"ש שם במ"ב בשם הקצות סי' קכ"ו ס"ק ט"ו) ולפי דבריו אפשר שה"ה הכא ד"לל הדוי כמעשה קוף בעלמא. וכן פסק הגר"ח"ק שליט"א (תורת המועדים אות כא). וכן נראה שהיא שיטת בעל השבט הלוי (עיי' מבית לוי ח"ד עמ' סג בסוף המכתב). והחננוך לנער (פכ"ה הגה ח) כתי' שאם המוכר הוא גדול אלא שלפעמים יוצא ומניח קטן אין בית מיוחד כי הוי כאילו משאיר האתרוגים על שלחן ואמר שכל מי שיניח מעות יקח האתרוג].

בן י"ג שנה ללא חתימת זקן

נקרא קטן עד י"ג שנים ויום אחד והביא שתי שערות. [בה"ל (סי' תרנח על סעי' ו דסד"ה לא יתננו)]. ויש מסתפקים לענין זה האם אומרים שמסתמא יש לו שתי שערות משום "חזקה דרבא". [פמ"ג (שם א"א ס"ק יב)]. ויש מקילין, ונראה שאפשר לסמוך עליהם. [כת"ס (סי' קנט) משום חזקה דרבא וגם איכא ס"ס דשמא גם בפעוטות מותר כדעת הי"א. וכן נראה לעיקר להב"ל (שם). והבכור"י (שם ס"ק יט) מיקל בזה ביו"ט שני].

אומר שהוא גדול (למקילים לעיל)

נער (שאין לו תחילת גדול) המוכר ד' מינים ואומר שהוא בן י"ג, אם ניכר שהוא בחזקת כשרות ויודע שהדבר נוגע למצוה ואיסורים, לא חוששין שיכשיל וישקר, ויכול לסמוך על דבריו. [תשובות והנהגות (ח"ה סי' ריב אות ז)].

קניית ערבות מנער הסמוך על שלחן אביו

נערים גדולים הסמוכים על שלחן אביהם הקוטפים ערבות מההפקר אף ללא ידיעת אביהם, הקונה מהם י"א שיוצא ידי חובתו. [מנעדים וזמנים (ח"ו סיי" מה) כי מה דקדו"ל שהאב זוכה במציאת בנו גדול הסמוך על שלחנו אינו אלא במציאה שמצא באקראי, אבל אם הבן הולך ללקט ערבות למכור אינם קוויים לאביו].

בהשאלה או במתנה

השאלה – מתנה

אם נטל לולב שאול לא יצא יד"ח. [שו"ע (סי' תרמט סעי' א)]. ואם נתנו לו במתנה, יוצא ידי חובתו. [שו"ע (סי' תרנח סעי' ה)].

מתנה על מנת להחזיר

נתנו לו על מנת להחזירו, הרי זה יוצא בו ידי חובתו ומחזירו, כי מתנה על מנת להחזיר נקראת מתנה, ואם לא החזירו, לא יצא אפילו נתן לו את דמיו, ואפילו נאנס מידו, וכן אם החזירו לאחר זמן מצותו, לא יצא. [שו"ע (סי' תרנח סעי' ד)].

נתנו לו על מנת שלא יתננו לאחר

ניתן לתת ארבעת המינים במתנה על מנת שלא יתנו לאחר ויוצא ידי חובתו, כי לא גרע ממתנה על מנת להחזיר. [רמ"א (שם)].

אמר לו חברו יהא שלך עד שתצא בו

אפילו אמר לו הנותן לו הלולב, יהא שלך עד שתצא בו ואח"כ יהא שלי לכתחלה, לא יצא, כי הוא כמו שאול. [שו"ע (סי' תרנח סעי' ה)]. וי"א שכל זה כשמוכח מלשונו מפורש שתחלת הקנתאו אינו אלא לזמן ועל כן אינו קנין גמור שיהיה בכלל "לכם", אבל אם השאילו בסתמא לצאת בו אמרינן שנתנו בתורת מתנה על מנת להחזיר. [מ"א, והוכיח כן מהא דשואל כלי מחבירו לקדש בו אשה דהרמ"א פסק באה"ע סי' כ"ח סעי' י"ט שהיא מקודשת משום דאמרינן מסתמא נתן לו במתנה ע"מ להחזיר שיהיה יוכל לקדש בו אי"כ ה"ה באתרוג]. ולמעשה צריך לחזור וליטול בלי ברכה. [מ"ב (ס"ק ט) כי ה"ט"ז ועוד פוסקים חולקים על הא דבאה"ע].

נתן סתם

נתנו לו סתם, הוי כאילו אמר לו על מנת שתחזירהו לי, שמסתמא על דעת כן נתנו לו כיון שצריך לצאת בו מחמת שאין לו אחר. [שו"ע (שם סעי' ה)]. ומי"מ לכתחלה טוב שיפרט ביום ראשון שנותן לו במתנה ע"מ להחזיר, אבל בדיעבד אם שאל ממנו סתם ליתן לו לולבו לצאת בו ונתן לו יצא שמסתמא נתן לו באופן שמותר לצאת בו. [מ"ב (סי' תרמט ס"ק טו)].

לא החזירו לבעליו

אחר שקיים המצוה צריך לחזור וליתנו לבעליו במתנה, כדי שיהיה של בעלים ויצאו בו. [רמ"א (סי' תרנח סעי' ה)]. ואם לא החזירו לבעליו, לא יצא. [שו"ע (סי' תרנח סעי' ה)].

לתתו לאחרים ללא רשות מפורשת של הנותן

המקבל לולב במתנה ע"מ להחזיר יש לו רשות ליתנו לאחרים לצאת ידי"ח ואפילו הם רבים, ובלבד שיתקיים תנאו ויחזירו לראשון בלא פסול. מיהו כ"ז אם הבעלים נתנו לו בסתם, אבל אי אמר לו כשנתן לו שאין לו רשות ליתנו לאחרים אינו יכול לזכות לאחר לצאת בו, ואם יתן תתבטל המתנה וגם הוא לא יצא בו. [שו"ע (סי' תרנח סעי' ה) ומ"ב (ס"ק כא - כב)]. ואפילו במקום שיש רק אומנ"ט שמקדיש הנותן שיהיה יסלחוהו רבים משום חשש שיפסידוהו אין לו לתת לאחרים. [עיינ"ש שם]. ועיינ"ש שכתב שבלי"ה יש מאחרים שממחזירין בעיקר דינא דהמחבר וסוברין דלולב שקבל במתנה ע"מ להחזיר לא יתן לאדם אחר מבלי דעת ורשות הנותן].

לקבלו מאשתו של בעל הלולב

אם נתנה האשה הלולב לאחד מאוהביו או קרוביו במתנה לא יצא, כי אפשר שלא ניהא לבעלה כי אם במכירה, אם לא שהוא אדם חשוב שאינו לפי כבודו למכור שמותר כי אז בטמא ניהא ליה [מ"ב סי' תרנח סעי' ח] בשם המ"א, ואפי' כשהיה נושא ונותנ בתוך הבית אין לה רשות ליתן משלו, ואף אם שמע בעלה אח"כ ונתרצה לא מועיל כי בעת הלקיתה לא היה שלו וצריך לחזור ולטול, בלא ברכה. וכל זה ביום הראשון, אבל בשאר הימים מועיל בכל אופן כי נוח לו שייקמו מצוות בממונו. [מ"ב סי' תרנח ס"ק ח] בשם הבכור"י. ועיי"ש שהמ"א מיקל בנו"י. ומשי"כ בלא ברכה כן הכריע השעה"צ [אות יא] כי יש לחוש לדעת שאר אחרונים שמקילין בזה היבט שאנו משערין שהבעל לא יתפיד, ובפרט היבא דהיא נושאת ונותנת].

להקנותו לאשה נשואה

הנותן לולב לאשה נשואה אינו צריך להקנות לה על מנת שאין לבעלה רשות בו. [נעי בבכור"י סי' תרנו ס"ה] שכתב שיש להזהר בזה כי כל מה שקנה אשה קנה בעלה, אא"כ אומר להדיא שלא יהיה לבעלה רשות בו, אולם דעת הגרשז"א [הליכ"ש פי"א אות ג'] שאין להחמיר בכך כי בכל אופן חשיב שפיר "לכס", משום דאף במתנה גמורה כיוון דאין זה אלא קנין פירות אבל הגוף שייך לה, הריחו לולבה, ודי בכך לצאת ידי"ח].

להקנותו לקטן

אם יתננו ביום ראשון [ובחז"ל אף ביו"ט שני] לקטן, קודם שיצא בו, מפני שהקטן קונה ואינו מקנה לאחרים מן התורה, ומנצא שאם החזירו לו אינו מוחזר, ויש מי שאומר שאם הגיע לעונת הפעוטות, מותר שאז מתנתו מתנה. [שו"ע סי' תרנח סעי' ו] ומ"ב (ס"ק כג וכו'). ועי' בשד"ח [מנע' הלמ"ד כלל קמא אות יד ד"ה ועל].

תופס עלב הקטן יחד או נותן לו בהשאלה

אם תופס הלולב עם התינוק, כיון שלא יצא מיזו אין הקטן קונה כלל, ולכן מותר אפילו בלא הגיע לעונת הפעוטות. [שו"ע סי' תרנח סעי' ו] ומ"ב (ס"ק כח). וכן אם לא מקנה הלולב לקטן או שאומר לו יהא שלך עד שתצא בו ואח"כ יהא שלי כבתחלה שדינו כשאול, אין חשש. אלא שבכל אלו העצות לא מועיל רק לגדול שיהיה יכול אח"כ לצאת בו, אבל הקטן לא יצא בנטילת כזה כי אינו שלו ולא מקרי לכס ולא קיים בו אביו מצות חינוך, ויש מאחרונים שסוברין שמצות חינוך מתקיים גם בשאול כי גם בזה מתחנך הבן למצות. [מ"ב (ס"ק כח)]. ועי' עוד בזה להלן בדיני חינוך הקטנים.

אבא המקנה לבנו

אבא המקנה לבנו הקטן הסמוך לשלחו ד' מינים אין הבן זוכה בלולב, אבל בנו הגדול אע"פ שהוא אסמך לשלחו זוכה. [נעי' ברמ"א (ח"מ סי' ער סעי' ב) שאם נתנו מתנה לקטן הסמוך על שלחו אביו הרי היא של אביו, אבל לא בבנו הגדול. ודבריו הם ע"פ הנמוקי' (ב"י ו'). ברי"ף ד"ה גמ'.] וכן הוא בחי' הרי"ן (ב"י יב: ד"ה גמ'). ועי' בתשובת בצלאל אשכנזי (ססי' לה) שהביא דברי הרי"ן להלכה, והובא ברע"א (ח"ומ"י סי' ער). והמהרש"ד"ם (ח"ומ"י סי' שצו) הביא ממי' כשאביו מוכה לו. והמשנה הלכות (ח"ו סי' רפד) פסק שכיון שאף אביו יכול להקנות לו כי בן דעת מקנה, וכן הדין לענין ד' מינים. ודבריו תמוהים שהרי מהפוסקים הנייל מבואר דלא כדבריו]. ואם אביו מוכה לו ע"י אחרים ע"מ שלא יהא לו רשות בו הקטן זוכה ויוצא ידי חובת המצוה. [מנח"א (זכיה סי' ב) כי מהני זכיה לקטן הסמוך לשלחו אביו ע"י אחר ע"מ שלא לאביו רשות בו וכן אביו יכול להקנות לו ע"י אחר ע"מ שלא יהא לו רשות בו. וכן המהרש"ך (ח"ב סי' ירא) הובא בהלכה למשה (גו"א סי' פ"א) נקט דמהני אם אחרים מוכים לו. אלא דעיי"ש במנח"א (סי' ב וה) ובקצות (סי' רלה ס"ק ד וסי' רמז ס"ק ד) שו"א דכיה קטן מועילה רק מדרבנן. ולפי הסוברים שיש לחוש דקטין מדרבנן לא מועיל לדאי' אינו יוצא ידי"ח. ומי"מ המ"ב לא חשש לדבריהם אלא בדאי' ולא בחינך דדרבנן, בפרט שיש סוברים שיוצא הקטן אף בשאול כמבואר להלן]. ועי' עוד להלן לענין דינ' נטילת ד'. מינינ' של קטן.

לקנות ד' מינים ולא לסמוך ליטול של אחרים

כל אדם ישתדל ויהא זרוי במצוה לקנות לולב לעצמו, כדי לקיים המצוה כתיקונה. כי רוב העולם אינם יודעים להקנות לחבריהם, וכדי לעשות הנענועים כהלכתן. [רמ"א (סי' תרנח סעי' ט) ומ"ב (ס"ק מג)]. אפילו חל וי"ט ראשון בשבת שאי"א לקיים המצות עשה מהי"ת אפי"ה נכון להשתדל להיות לו לולב ואתרוג לעצמו. [מ"ב (שם)].

הידור מצוה

כתיב בתורה "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ חד כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחלי", והדר היינו נשיהה נאה והדר בתארו וגידולו כמבואר לעיל בדיני אתרוג ולפי שכל אלו הד' מינים כתובין בפסוק אחד למדין זה מזה וע"כ כל הארבעה מינים צריכים להיות נאים ומהודרים. [מ"ב (הקדמה לס"י תרמה)].

להוציא עד שליש להדור מצוה

כתוב בגמרא שהידור מצוה הוא עד שליש במצוה. [ב"ק (ט)]. ונחלקו הפוסקים בביאור הדברים:

א' יש מפרשים שמדובר במי שמצא אתרוג (וכן בשאר מצות) אחד שהיה בו רק כשיעור מצומצם שהוא כביצה והאחר גדול ממנו, ע"ז אמרו שמצוה להדר אחר זה ולהוסיף עד שליש דמיו מלגיו כי חוששים שיתמעט השיעור, ובאופן זה אפילו כבר קנה האתרוג הקטן מצוה להחליפו באחר ולהוסיף עד שליש. אבל אין כוונת הש"ס כשיש לפנינו שני אתרוגים ואחד הדור יותר מבחבירו שיעטרם מחמת מצות ההדר להוסיף עד שליש שאי"כ הרי לעולם ימצא נאה ונאה ואין סוף לדבר. [שו"ע סי' תרנו סעי' א] בדעה הראשונה בסתם והיא שיטת ר"ת].
ב' יש מי שמפרש שכונת הש"ס על אתרוג (וכן בשאר המצות) שמוזמן לפניו אחד הדר יותר מבחירו, מצוה להדר אחר ההדר ולהוסיף עד שליש בדמיו. [שו"ע (שם) בשם יש מי שאומר].
להלכה דעת השו"ע כדעה הראשונה. ודעת המחמיר בברורה שאע"פ שכן הוא עיקר הדין מ"מ יש מקום להחמיר כשיטה השניה. [ביאור הלכה (ד"ה בצמצום)].

אחר שכבר קנה

י"א שאם כבר קנה אתרוג בשיעור גדול יותר מכביצה לכל הדעות אי"צ להוסיף ולהחליפו באחר מהודר יותר [לדעה הראשונה כי גם הראשון לא היה בו שיעור מצומצם ולדעה שניה לא החמירו ליתקן ההדר כלל אחר שכבר קנת]. [מ"ב (ס"ק ה) בשם המ"א, וי"א שאפילו לקח כבר אתרוג [וה"ה לכל המצות] והיה בהם יותר מכשיעור ואח"כ מצא אחר נאה הימנו צריך להחליפו ולהוסיף עד שליש. [מ"ב (שם) בשם הגר"א]. ומי"מ אף לשיטה זו אם המוכר אינו רוצה להחליפו רק למכרו אינו חייב לקנותו ולהחזיק שתיים אם לא שיש לו קונים שרוצים לקנות את הקטן שלו. [מ"ב (ס"ק ד)].

אין משערים מהדור

יש מסתפקים איך משערים דמי הראשון, כפי מה שקנה הוא בין ביוקר בין בזול או כפי מה ששוה על פי שומא. [בכור"י (סי' תרנו ס"ק ז)]. ולמעשה יש להוסיף עד שליש מהמחיר המקובל לאתרוג כשר. [בכור"י (שם) אליבא דחב"י, וכן פסק הגריש"א זצ"ל (קונטרס הליכות והנהגות עמ' 33)].

הידור לצאת כל השיטות

אם יש באחד המינים (וה"ה בכל המצות) חשש פסול, שתלוי במחלוקת הפוסקים אף שלהלכה הוא כשר מ"מ לכל הדעות יש משום הידור מצוה עד שליש לקנות אחר לצאת כל השיטות. [ביאור הלכה (סי' תרנו על סעי' א ד"ה אם)]. כי עיקר ההידור הוא שאין בו שום חשש פסול ואח"כ משגיחין בהדרו בתואר ומראה. [חיים וברכה (אות ה ס"ק סד) וכ"כ בחתן סופר (שער הטוטפות סי' י) בתשובה שדפסה בשוליים]. וכל זה כשיש לחשוש לשיטה ההיא, אבל אם אין חוששים כ"כ לאותה שיטה הידור ביופי עדיף. [נעי' במ"ב (סי' תרמח ס"ק לא), וכ"כ הגר"ז (שם אות יז), עיי"ש]. ועי' עוד משי"כ בנגוע לזה בשמעתא עמיקתא גליון ע"ח].

הדור מצוה בגדול

יש הידור מצוה בארבעה מינים גדולים, אלא שאין חיוב להוציא שליש עבור זה (אא"כ יש לא אתרוג ששיעורו מצומצם). [נעי' בשו"ע (סי' תרנו סעי' א), במ"א (סי' תרעב ס"ג) ובחמד משה (סי' תרעב אות ב)]. ומי"מ גודל האתרוג לא יהיה גדול ממש אלא בינוני, ולכתחלה ראוי שלא יהיה גדול ביותר, כדי שיהיה אפשר לקחת את האתרוג והלולב ביד א'. [צדה לדרך (מאמר ד כלל ו פ"ו סד"ה כתב) והגרשז"א זצ"ל (אשרי האיש פל"א אות מא)]. והארכנו בזה בשמעתא עמיקתא גליון קי"ד].

לקנות המצוה בממונו

לא יעשה המצוה בחנם, אלא יקנה אותה בשכר שלם. [נזהר (ח"יב קכח, א) מובא בספר חרדים (הקדמה למצוות אות ד, י"ז תנאים לקיום המצוות בשלמות), בחי"א (כלל סח אות טו) ובבה"ל (ססי' תרנו ד"ה ועיין לקמן). ומשמע מלשון הוזהר והחיי"א שאפי' חלק בתשלום לא מהני לזה, אלא צריך לשלם תשלום שלם, ואפשר שבכלל זה לא לבקש הנחה משוויי התפצא של מצוה. ובאמת בספר טעמי המצות (פ"ר' ראה) כתב בשם האר"י ז"ל שהיה נותן למוכרים כל מה ששאלו ממנו בפעם הראשונה ולא היה מסרב ונושא ונותן על המחיר].

קנה בממונו ושל חברו מהודר יותר

מי שאין לו לולב מהודר, עדיף שיצא ידי"ח בשל חברו המהודר. [נחם צבי (ססי' מה) וקצושי"ע (סי' קלו סעי' י). ועי' בתשובות והנהגות (ח"יב סי' שטו). ועי' עוד בחתן סופר (שער הטוטפות סי' יח בסוף התשובה המודפסת שם בשוליים) שאפי' לפי הוזהר שכתב שיש מעלה שיעשה מצוה בממונו, מ"מ היינו דוקא אם מקמץ אז נראה כמזלזל, אבל אם קנה בדמים לשם מצוה, ואינו יוצא בשלו, הרי קיים מצוותו בשלימות. ועי' בזה בשמעתא עמיקתא גליון ז].

לקח הלולב והביאו לו לפני הברכה אחר מהודר יותר

אם כבר לקח בידו האתרוג שאינו מהודר ועד שלא בירך הביאו לו אתרוג יפה יותר בדרך על המהודר יותר. [נחם צבי (ססי' מה). ועי' בשבות יעקב (ח"יב סי' ל) שס"ל דבכה"ג אינו מחויב לקחת המהודר יותר ומי"מ רשאי להחמיר ע"י. ועי' משי"כ על דבריהם בשמעתא עמיקתא גליון א].

יצא ידי חובה ומצא מהודר יותר

י"א שמי שבירך על אתרוג שאינו מן המובחר ושוב נזדמן לו מן המובחר שוודאי מצוה שיחזור ויטלנו, וצ"ע אם צריך לברך שנית. [נתי"א (סי' קלה ד"ה ועיין תוס'). ובבית הלוי (ח"יב סי' מז) משתפק אם צריך ליטול שנית]. וי"א שבאופן זה בודאי אי"צ ליטול שנית. [פרי יצחק (ח"יב סי' ל ד"ה ובעיקר מה שהכריחו). ועי' משי"כ בזה בס"ד בשמעתא עמיקתא גליון ל].

כבוד אב באתרוג מהודר

הקונה כמה אתרוגים עבור בני המשפחה וכדו', אינו חייב לכבד אביו במהודר ביותר כי אין זה בכלל המצוה של כבוד אב, כיון שהמצוה מוטלת גם עליו כמו על אביו ועל כן בזה הוא קודם. [בכור"י (תרנו) והגרשז"א זצ"ל (הליכ"ש שם פי"א הגה' 4)]. אלא שאם אביו שלח את בנו לקנות הד' מינים יכול לבחור היפה שבין כולם עבור אביו אע"פ שגם הוא צריך לאחד מהם כי עדיין הבן לא קנה בהם. [נעי' בשמעתא עמיקתא גליון ע"ד מה שנוגע לכאן].

דיני הנטילה

זמן הנטילה

ביום

מצות לולב ביום ולא בלילה, וכל היום כשר לנטילת לולב, ועל כן אם לא נטל שחרית, יטלנו אחר כך. ומי"מ זריזים מקדימים למצות ונוטלים אותו בבוקר. [שו"ע (סי' תרנב סעי' א)]. ואם נטלו מעמוד השחר יצא כי מעמוד השחר יום הוא, אלא מפני שאין הכל בקיאין בו צריכין להמתין עד חנך החמה. [מ"ב (ס"ק ג)].

ליטלו בזמן עמוד השחר בשעת הדחק

אם צריך להשכים לצאת לדרך, יכול ליטלו משעלה עמוד השחר [שו"ע (סי' תרנב סעי' א)], ורשאי לעשות כן אע"פ שבגלל זה יקרא הלל בלא לולב, ומי"מ צריך לנענע בשעה שנוטלו.

[מ"ב (ס"ק ח)].

עיקר מצותו

עיקר מצותו בשעת החלל כדי לנענע בחודו והושיעה נא. [שו"ע (סי' תרנב סעי' א) ומ"ב (ס"ק ד)]. וקצת מן המהדרים נוהגים לברך על הלולב בהנך החמה בתוך הסוכה ולנענע ואח"כ בשעת החלל מנענעים שוב פעם. [מ"ב (שם)].

להרבות באוהיותו

המודקדים היו אוהזים את הלולב בידם כשיוצאים מביתם לבהכ"נ, גם בשעת התפלה, וכן כשחוזרים מהבית הכנסת לביתם, כדי לחבב המצות. [רמ"א (שם). ועיי"ש במ"ב (ס"ק ו) דאע"פ שאסור להחזיק שום דבר בשעת התפלה הכא כיון שיש בלקיחתו משום מצוה לא מיטריד ביה]. אולם היום יש בהנהגה זו משום "מחזי כיוהרא" אם לא למי שמפורסם למדקדק במעשיו, ומי"מ גם היום נוהגין שמוליכין הלולב בבקר בעצמו לביהכ"נ וכן מחזירו לביתו בעצמו. [מ"ב (שם)].

נטילתו בסוכה

יש נוהגים ע"פ האר"י ז"ל לברך תחלה על הלולב בסוכה ואח"כ עושים שאר הנענועים (של הלל) בביהכ"נ. [מ"ב (סי' תרנא ס"ק לד). ועיי"ש בשעה"צ שאפשר שטעמו כדי שלא להשהות המצוה, שמיד שקם משנתו בסוכה יתייף יקיים מצות נטילת לולב, ואפשר שהוא על פי סוד].

אופן הנטילה

נטילת כולם

ארבעת המינים מעכבין זה את זה כי כולן מצוה אחת הן וצריך "לקיחה תמה". [שו"ע (סי' תרנא סעי' יב) ומ"ב (ס"ק ג)]. ואם חסר לו אחד מהם לא יברך על השאר, אפילו אם יודע בבירור שלבסוף יבואו לידו כולן כיוון שאין מצוים לפניו בשעת הברכה. [שו"ע (שם)].

נטלם בזה אחר זה

אם היו ארבעתן מצויים אצלו ונטלם אחד אחד, יצא [שו"ע (שם סעי' יב) ומ"ב (ס"ק נב)], ובלבד שיהיו כולם סמוכים לו. ולכתי' יטול הלולב תחלה ויברך על הלולב ויכוון לפטור גם שאר המינים. (ואגד שאנו עושין בלולב הוא רק למצוה ואינו מעכב). [רמ"א (שם) ומ"ב (ס"ק נג)].

סח בין אחד לשני

אם סח ביניהם, צריך לברך על כל אחד בפני עצמו [רמ"א (שם)], על הדס על נטילת עץ עבות ועל ערבה על נטילת ערבה וכן על אתרוג, ומי"מ טוב שאח"כ ג"כ יחזור ויקחם כולם ביחד.

[מ"ב (ס"ק נז)].

ראשיהם למעלה

יטול אותם כשראשיהם למעלה ועיקריהם למטה והאתרוג יטלנו כשהעוקץ כלפי מטה והדד כלפי מעלה [שו"ע (שם סעי' ג) ומ"ב (ס"ק יז)], כי הנטילה צריכה להיות כדרך גדילתן באילן, ואף על גב שאתרוג כשהוא תלוי עוקצו למעלה מ"מ מקרי דרך גדילתו עוקצו למטה אלא שהפירות מכבידין אותו. [מ"ב (ס"ק טז-יז)].

הפכם

אם הפכם אפילו בדיעבד לא יצא, וי"א שגם כשנוטלין ראשיהן מן הצד לא יצא כי הוי שלא כדרך גדילתן. [מ"ב (ס"ק טז)].

צד השדרה של הלולב

ע"פ הסוד י ל ליטול שדרתו של לולב כלפי פניו ופני הלולב כלפי חוץ, וכן נוהגים. [מ"ב (סי' תרנ ס"ק ח וסי' תרנא ס"ק מז) בשם ספר תולעת יעקב].

באיזה יד

יטול האגודה בידו הימנית והאתרוג בשמאלית משום שהם שלש מצוות והאתרוג הוא רק מצוה אחת. [שו"ע(סי' תרנא סעי' ב) ומ"ב (ס"ק טו)]. ואפילו בירך עליו כבר ואח"כ נוטלו פעם שני כגון בשעת אמירת הושענות צריך ליטלו בימין. [מ"ב (שם)].

נטילה אחת

אם נטל שניהם ביד אחת, י"א שלא יצא, וי"א שיצא כיון שלא היה האתרוג עמהם באגודה אחת. ולענין הלכה יש להחמיר בשל תורה וצריך לחזור וליטלו בלא ברכה. [מ"ב (שם)].

אמר

י"א שאטר נוטל לולב בימין כל אדם ואתרוג בשמאל כל אדם, כי הולכים אחר ימין ושמאל של רוב העולם ולא אחר ימין ושמאל של הנוטל. [שו"ע (שם סעי' א) וטעמו דדוקא תפילין שהוא דאו' איטר אזיל בתר ימין דדידה אבל לולב שנטילתו בימין הוא מדרבנן משום חשיבות בעלמא שיש בו שלש מצות, איטר הוא ככל אדם]. וי"א שהולכים אחר הימין של הנוטל, ויש ליטול הלולב בימין שלו והאתרוג בשמאל שלו, וכן עיקר לבני אשכנז. [רמ"א (שם) וטעמו כי הולכים אחריו כמו בתפילין].

היפך

אם היפך היינו בין איטר ונטל בימין ובין מי שאינו איטר ונטל לולב בשמאלו ואתרוג בימינו יצא. [רמ"א (שם) ומ"ב (ס"ק יט)]. ויש מחמירין בזה. וע"כ טוב לחזור וליטלו בלא ברכה.

[מ"ב (שם)].

שולט בשתי ידין

השולט בשתי ידין, ר"ל שעושה כל המלאכות בשניהם שוה בשוה (אבל אם נקל לו לעשות בשמאל אף שיכול לעשות אותם גם בימין זה לא נחשב שולט בשתי ידין), נוטל הלולב בימין ואתרוג בשמאל ככל אדם. [רמ"א (סי' תרנא סעי' א) ומ"ב (ס"ק ב)].

רב קהילה

יש מי שאומר שרב קהלה וכדומה (שהקהל מתבוננים במעשיו) שהוא איטר יד, אף שבנטילה בביתו נוטל הלולב בשמאל כל אדם והאתרוג בימין (לדעת הרמ"א הג"ל, נגענועים שבבבכ"ג ובהקפת הבימה יטול הלולב בימין כל אדם כשאר הציבור מפני כבודם. [הגרשו"א (הליכ"ש פי"א אות טז והנה כז)].

אין לו ידים

אדם שאין לו ידים, נוטל לולב בזרוע הימין, והאתרוג בזרוע שמאל. [שו"ע (סי' תרנא סעי' ד) ומ"ב (סי' כא) דמי כתיב ולקחתם ביד]. וזרועו פירושו בית השחי ואם יש קנה נוטל במרפיקו דזה נמי לקיחה מיקרי. [מ"ב (ס"ק כב)].

יש לו יד אחת

אם יש לו יד אחת יטול הלולב באותה יד אפילו היא שמאל, כי נחשבת אצלו ימין והאתרוג בזרוע שכנגדו ואם אי"א לו ליטול האתרוג בזרוע יטול שניהם בידו בזה אחר זה ויוצא בזה. [מ"ב (ס"ק כט)].

נטילתם בפיו (כשאין לו זרוע כלל)

אם אין לו זרוע כלל י"א שאין עליו ליטול הלולב בפה כי אין זה בכלל לקיחה, ויש חולקים. [מ"ב (ס"ק כב)]. וע"כ יטלנו באופן זה בלא ברכה (וע"י לעיל שנטילתם אחד אחד מועילה מעיקר הדין).

חציצה בנטילתם

י"א שחציצה נוהגת בנטילת הד' מינים אף במיעוט היד, וע"כ מי שיש חציצה בידיו כגון טבעת או רצועת תפילין (לנוהג להניחם בחוה"מ) עליו להסירם. [ב"ח, ט"ז וגר"א הובאו דבריהם במ"ב (סי' תרנא ס"ק לו)]. וי"א שדוקא אם כל היד מכוסה הדין כן אלא שנהגו להחמיר להסירם. [רמ"א (שם סעי' ז)]. ולמעשה אם נטלם בעוד חציצה בידו יחזור ויטלם בלא ברכה. [מ"ב (ס"ק לו)].

יש לו רטיה בידו

אם יש לו רטיה (פלסטר וכדו') בידו אם אינו יכול להסירה אינו חציצה כי בטלה היא לידו. [הגרשו"א זצ"ל (אשרי האיש פל"ב אות ה). וכן מבואר בבן איש חי (שנה א פ"ר האזינו אות יג). וכן פסק הגרשו"א זצ"ל (הליכ"ש סוכות פי"א אות טו), אלא שדענו דאם כל כף ידו כבושה ואינו יכול לאחוז הלולב אלא באצבעותיו בלבד, יש להסתפק אם יברך על נטילה זו או לאו, ולכן יברך ויטול את הלולב והאתרוג גם באופנים המבוארים בסי' תרנ"א סעי' ד' לענין מי שיש לו יד א', דהיינו שיטול שניהם יחד בידו הבריאה, ושוב יטול באצבעות ידו התבושה, ושוב יטול בידו הבריאה את הלולב והאתרוג בזה אחר זה, ולא יספיק משעת הברכה עד גמר כל הנטילה].

יש לו בללוך בידו

יש להזהר מלכלוך בידו הנחשב חציצה בנטילת ידים. [הגרשו"א זצ"ל (אשרי האיש ח"ג פל"ב אות ח). וע"י במעו"ט (ח"ב סי' קכ)].

איגור הלולב

לאגור הד' מינים

המינים אין חובה לאגדם ומ"מ מצוה לאגדם בקשר גמור משום נוי. [שו"ע (סי' תרנא)]. ויקשרו אותם (הלולב, ההדס והערבה) בקשר האסור בשבת ויו"ט, ואם שכח לקשור לפני יו"ט יעשה רק עניבה. [מ"ב (סי' תרנא ס"ק ח)].

לאגדם בליזה

מותר לאגוד הלולב בליזה. [דעת תורה למחש"רם (סי' תרנא על סעי' א וסי' ח), עי"יש טעמון].

על ידי "קושישקלעך"

מועיל לתחוב אותם בבית יד כשהם מהודקים היטב שא"א להכניסם ולהוציאם בקלות, וכן המנהג אצל בני אשכנז. [מ"ב (סי' תרנא ס"ק ח). אלא הדעירוני דלכאו המ"ב סותר דברי עצמו שהרי בסיומ תרי"ד ס"ק ח' פסק בהבכור"י דבעינן קשר שא"א להוציא ולהכניס. וי"ל דס"ל להמ"ב דלעולם בעינן שלא יוכלו להכניס ולהוציא וכדעת הבכור"י (שם ס"ק ח), אלא דלא בעינן לזה דוקא קשר גמור אלא כל שמהדק את הג' מינים היטב סגן]. ומ"מ ראוי לקשור את האיגוד בקשר א' גמור. [כה"ח (שם אות יא), הגרשו"א זצ"ל (אשרי האיש פל"ב אות טו) והגר"ק שליט"א (ארבעת המינים למחדרין עמי קנד). וע"י מש"כ בזה בס"ד בשמעתא עמיקתא גליון קצ"ו].

אופן קשירת המינים

יש לקשור ההדס גבוה יותר מן הערבה, וישפיל ההדס והערבה תוך אגוד הלולב, כדי שיטול כל ג' מינים בידו בשעת ברכה. [רמ"א (סי' תרנא ססעי' א)]. והדס צריך לקשרו בימין הלולב והערבה משמאלו, וכן נוהגין. ואיטר יד שימין שלו הוא שמאל שלש שאר בני אדם יש מצדדים שלא הולכים אחר הימין שלו אלא אחר העולם. [מ"ב (סי' תרנא ס"ק יב) בשם הפמ"ג]. ויש מי שאומר שהולכים לפי ימין שלו. [בכור"י (ס"ק טו)]. והנוהג כן יש לו על מי לסמוך. [בן נראה מ"ב (שם) שאחר שהביא דברי הפמ"ג ציין לדבר הבכור"י. וע"י במ"א (ס"ק ד) שהביא בשם כתיבי האר"י כתי' לאגוד ג' הדסים א' בימין הלולב וא' בשמאל וא' באמצע ובי' ערבות א' בימין וא' בשמאל, והע"יה כתי' בשם מטי"מ ערבה בשמאל והדס בימין ולולב באמצע. וע"י בשעה"צ (אות יא) שלא הביאו במ"ב כי הפמ"ג כתי' שלא ינהג כן אלא מי שמוחזק בחסידות, ובזנעא ולא בפרהסיא].

קשרים על הלולב

יש שכתבו לעשות בלולב ג' קשרים כנגד ג' אבות, וכן נוהגין. [רמ"א (שם) ומ"ב (ס"ק ד)]. ומ"מ צריך לעשותם בענין שיכול לכסכם היטב בהעלין וע"כ צריך להיות טפח למעלה פתוח ללא קשרים. [מ"ב (שם)]. וקשרים של מטה שקושר כל הג' מינים ביחד משום נוי הוא נחשב לאחד ויעשה למעלה עוד שנים אם אפשר לו, וי"א שצריך ג' קשרים בלולב עצמו לבד הקשר הד' שאוגד הג' מינים יחד. ומ"מ בדיעבד אם לא עשה אלא אגד אחת כשר. [מ"ב (שם)].

אכילה לפני הנטילה

אסור לאכול קודם שיטול הלולב. [שו"ע (סי' תרנב סעי' ב)]. וטעמיה (עד כביצה מזונות, או פירות וכדו') אפילו יותר) מותרת מן הדין, אלא שמ"מ אין להקל בזה אם לא לצורך גדול. [מ"ב (שם ס"ק ז) וסי' תרנב ס"ק טו]. ועי"יש בסי' תל"א (ס"ק ח). וע"י מש"כ בזה בשמעתא עמיקתא גליון קצ"ה].

יביאו לו לולב מאוחר יותר

יש אומרים שאם מצפה שיביאו לו לולב אין צריך להמתין כלל, דהרי יש לו מי שזיכרנו לנטלו היינו אותו שיביא לו הלולב. [מ"ב (ס"ק ז)]. וכל שכן אם הולך בעצמו למקום שיש בו לולב. [שעה"צ (אות ז) ע"פ החת"ס]. ויש חולקים שנכון להמתין בכל זה לכתחלה עד חצות (עד ולא עד בכלל). [שעה"צ (אותיות ו-ז) ע"פ הא"ר]. ומי שחלש לבו בודאי יוכל לסמוך להקל. [מ"ב (שם)]. וכן לענין טעימה בודאי אין להחמיר בכל זה, דהיינו, שיוכל לטעום תיכף אחר התפלה אפילו ביום ראשון. [שעה"צ (שם)].

שכח והתחיל לאכול לפני נטילתם

אם שכח ואכל ונוכר על שלחנו, ביום הראשון שהוא מן התורה יפסיק, ומיום ראשון ואילך אם יש שהות ביום עדיין ליטלו לא יפסיק, ואם לאו, יפסיק. [שו"ע (סי' תרנב סעי' ב)].

התחיל יותר מחצי שעה

אם התחיל לאכול יותר מחצי שעה קודם שהגיע זמן חיובו, אפי' ביום ראשון א"צ להפסיק [רמ"א (שם)], ר"ל יותר מחצי שעה קודם עמוד השחר כי באופן נקרא שהתחיל בהיתר, אלא שכ"ז לענין מצות לולב, אבל מ"מ יש חיוב להפסיק משום חובת תפילה וכ"ש ביום טוב שצריך קידוש. [מ"ב (ס"ק ט)].

נשים

נשים מותרות לאכול לפני שנטילות הלולב כיון שאין להם חובה לטלו. [ע"י קשו"ע (סי' קכט סוף אות יט) וחז"יא (כלל קמא אות ז)].

ברכות

ברכה על הנטילה

צריך לברך בשעת הנטילה "על נטילת לולב". [שו"ע (סי' תרנא סעי' ה)].

עד מתי רשאי לברך

מי שלא בירך על הלולב, כל זמן שלא נענע יכול לברך. [מ"ב (שם ס"ק כו). ודעת הבכור"י (שם ס"ק כ) שעד העננועים שבאמרי"ם הושענות מותר לברך].

ברכת שהחיינו

לא יברך שהחיינו בשעת עשיית לולב, אלא בשעת נטילתו. [שו"ע (שם סעי' ח)]. ואף על גב דמן הדין היה ראוי לברך שהחיינו תיכף בשעת עשיית הלולב (דהיינו בשעה שאוגדו) מ"מ אכן נהגין להניח הברכה לכתחלה עד שעת נטילה.

שכח לברך

אם לא בירך שהחיינו ביום א' יוכל לברך אפילו ביום ז' כשנוטל הלולב. [מ"ב (שם ס"ק כט)]. **נזכר באמצע הלל שלא בירך שהחיינו**
אם לא בירך שהחיינו ונזכר באמצע הלל מברך בין הפרקים, כלומר בין מזמור למזמור. [הגרשו"א זצ"ל (הליכ"ש סוכות פי"א אות כ ודבר הלכה אות לד)].

ברכה עובר לעשייה

יברך על נטילת לולב ושהחיינו, קודם שיטול האתרוג, כדי שיברך עובר לעשייתו או יהפוך האתרוג עד שיברך. [שו"ע (שם סעי' ח)]. וכמו כן יש עצה לכוון שלא לצאת במצוה עד שיטול את כולם בידו. [מ"ב (שם ס"ק כח). וע"י בזה בשמעתא עמיקתא גליון רפ"א].

שכח להופכם בחזרה

מי שבירך על הלולב והפך האתרוג כדי שברכתו תהיה עובר לעשייה, ולא חזר להפכו עד שהפסיק בדבור וכדומה, צריך לחזור ולברך. ואם הפסיק באמירת הלל בלבד, יש להסתפק אם נחשב הפסק, ואינו חוזר ומברך. [ע"י במ"ב (שם ס"ק ס"ו). ובמש"כ בזה בס"ד בשמעתא עמיקתא גליון רפ"א].

להשיה אחר הברכה לפני אמירת הלל

יש מי שאומר שלכתחלה יש להזהר שלא להשיח בין ברכת הלולב עד אחרי ההלל כדי שהברכה על נטילת לולב תחול אף על הנענועין שבהלל. [מקראי קדש (סוכה ח"ב סי' טז) בשם הגר"י בהר"ן].

הביאו לו לולב באמצע הלל

אם לא היה לו לולב, ובאמצע הלל הביאו לו מותר לברך עליו בין הפרקים, כלומר בין מזמור למזמור. [מ"ב (שם ס"ק מא)].

ברכת הנותן ריח טוב באתרוג

אתרוג העומד למצותו, יש להסתפק אם מברכים עליו בימים שלפני החג ברכת "הנותן ריח טוב בפירות". [הגרשו"א זצ"ל (הליכ"ש פי"י אות ח), עי"יש טעמון]. אבל לאחר החג ששוב אינו עומד למצוה מברכים עליו. [שם (הנהג נט)]. ויש לציין שלדעת החו"א (סי' לה ס"ק א ו)ה' הלוקח פרי להריחו אם הוא מיוחד לאכילה בטל יחדוד לריח אף כשנטלו בידו להריח ואין מברכים עליו. ובדקדק זה נקט הגבן איש חי (ואתחנן אות טו). וע"י בשש"כ (פסאי' הגה ל) שלפי דברי החו"א (מציאנו מקור למה שמיחידים קופסה לבשמים להבדלה ולא לוקחים סתם בשמים מהמבחן)].

הנענועים

בשעת הברכה

ינענע לכל הרוחות בשעה שמברך אפילו אם עתיד לנענעו בשעת ההלל. [שו"ע (שם סעי' ח) ומ"ב (ס"ק לו)].

בשעת ההלל

דעת השו"ע (סי' תרנא סעי' ח) שיש לנענע בשעת ההלל בהודו לה' פעם אחת. ובהודו לה' שבסוף שכופלים אותו שליח ציבור והציבור מנענעין שני פעמים, וכן באנא ה' הושיעה נא מנענע שני פעמים, לפי שכופלים אותו. ודעת הרמ"א (שם) שהקהל מנענעים בכל הודו שיאמרו (אבל הש"ץ אינו מנענע אלא בהודו הראשון כמבואר להלן). [מ"ב (ס"ק מ)]. וכן מנהג בני אשכנז. [מ"ב (ס"ק לוט)]. והקהל מנענעים בכל פעם שעונים הודו, הרי ד"פ בהודו, ובאנא הושיעה נא ב"פ, ובהודו שבסוף ג"כ הקהל מנענעים ב"פ. [מ"ב (ס"ק מא)].

דין הש"ץ בנענועים

לבני ספרד דין הש"ץ כדין הצבור כנ"ל ע"פ השו"ע, אבל לבני אשכנז הש"ץ מנענע בהודו הראשון וביאמרו נא, אבל ביאמרו נא בית אחרן ויאמרו נא יריא ד' לא מנענע (כי כשאומר יאמר נא ישראל הוא כמו הזכרה לצבור שיאמרו הודו ע"כ מנענע מהם משא"כ ביאמרו נא אממ מדבר על כלל ישראל). [רמ"א (שם) ומ"ב (ס"ק מ - מא)]. ובאנא הושיעה נא הש"ץ מנענע ב"פ וכן בהודו שבסוף מנענע ב"פ. [מ"ב (ס"ק מא)].

מתפלל ביחידות

אם מתפלל ביחיד אינו מנענע אלא בהודו שבתחלת ההלל ובסוף ההלל ובאנא ד' הושיעה נא. [מ"ב (ס"ק מא)].

בשעת אמירת שם השם

אין לנענע בשעה שאומרים השם (כי בעת אמירת השם צריך לכוון) וע"כ בהודו יעשה בכל תיבה נענוע אחד ובאנא בכל תיבה שני נענועים. [מ"ב (ס"ק לו)].

הבאת הלולב נגד החזה/להפוך פניו בשעת הנענועים

י"א שבכל הנענועים יביא סוף הלולב נגד החזה ויש שנהגו (וכן משמע דעת השו"ע הובא להלן) להשאר עומדים במקומם ופניהם למזרח בכל הנענועים רק הופכים ידיהם נגד הרוחות ונגד מערב הימני את הלולב על כתפיהם מאחוריהן (ולפי גיטע זו אי"צ להביא סוף הלולב נגד החזה). [מ"ב (סי' לו) ושעה"צ (אות מח)]. וכל אחד יעשה כפי מנהגו. [שעה"צ (אות מט ע"פ הבכור"ם)], ומי"מ המנהג הפשוט אצל בני אשכנז שאי"צ להפוך פניו להצד שמנענע רק מטה ראש הלולב לצד שמנענע. [מ"ב (סי"ק מז)].

כסכים עלים

טורף הלולב ומכסכס העלין בכל נייענען [רמ"א (שם סעי ט)], ר"ל כסכוס מעט. והמנענעים בכח עד שכמעט שחלוב נשבר עי"ז הוא טעול. [מ"ב (סי"ק מג)]. ועי' עוד בסמוך.

צורת הנענונים

דעת השו"ע (שם סעי ט) שהנענוע הוא שמוליך ידו מכנגדו והאלה ומנענע שם ג' פעמים הלולב וג' פעמים בהבאה, כלומר ההולכה עושה פעם אחת, אבל הנענוע בעת ההולכה עושה ג' פעמים וכן בהבאה כשמביא הלולב אצלו עושה ג"כ הנענוע ג"פ, ואח"כ מטה ידו לצד אחר ועושה כן, וכן לכל צד מארבעה צדדים (כדי לעצור רוחות רעות) ומעלה ומטה (כדי לעצור טללים רעים). [מ"ב (סי' קמ) ובה"ל (שם ד"ה מארבע ד"ה ומעלה)]. ודעת הרמ"א (שם) שצריך להוליך ולהביא ג"פ ולא יעשה הנענועים בעת שיגמור ההולכה וההבאה אלא יעשה בעת ההולכה וההובאה גופא ובכסכוס כ"ל [מ"ב (סי"ק מד)], וכן מנהג אשכנז. [מ"ב (סי"ק מז)].

ההזקת הד' מינים בשעת הנענוע

צריך לחבר האתרוג ללולב בשעת נענועו ולנענע בשניהם יחד. [שו"ע (שם סעי יא)]. ומטין ראש הלולב לכל צד שמנענע נגדו, וכשמנענע למטה הופכו למטה, ומקריד דרך גדילתו, והואיל ומחזיק אותו בידו דרך גדילתו, ויש מפקדקדן שלא להפך הלולב כשמנענעין למטה, והמנהג כסבארא ראשונה. [רמ"א (שם)]. ומי"מ למעשה יותר טוב שלא יחפכנו. [מ"ב (סי"ק מז). ועיי"ש (סי"ק מח) פירש ששיטה הראשונה ס"ל שהואיל שהנטילה שנטל אותם מתחלה בידו היה דרך גדילתו שוב אין מקפידין על נענועין שיהיה דרך גדילתו אכן המדקדקין מחמירין שלא להפך וכו' משום חשש שהוא שלא כדרך גדילתו ולא דמי לכל שאר הנענועים שאינו אלא מטה לצדדין ולא מחפך ממש משא"כ בזה אם יחפך יהיה ראשו למטה וסופו בידו ועי"כ לא יחפכנו אלא ישפיל הלולב למטה אחר העלאה ג"פ].

כוון הנענועים

יקיף דרך ימין בנענועו: מזרח, דרום, מערב, צפון. [שו"ע (סי' תרס"ט ע"י)]. וכן הוא המנהג הפשוט במדינותינו. והטעם להכמסים הזהירו אותנו תמיד שתמיד תקח את הדרך שהוא בימין שלך במקום שיש ימין ושמאל לפניך תבחר לך הימין שלך ואין חילוק בין איטר לאינו איטר. [מ"ב (סי"ק מז)].

דין "לכם"

הנענועים בשבעת נטילת לולב, יש מי שאומר שנוהג בהם דין "לכם". [הגרשז"א זצ"ל (הליכ"ש פ"א אות ט)].

נענועים באותו לולב שקיים מצות הנטילה

הגר"י זצ"ל היה מקפיד לקחת לנענועים את האתרוג שנטל בראשונה וקיים המצוה בו. [ענין בחי הגר"י (ערבין ב:). ועי' עוד מש"כ בזה בשמעתא עמיקתא גליון ע"ח].

לא נענע כדין

כל הנענועים אינן מעכבין, ובאזיה דרך שנענע יצא בדיעבד. [רמ"א (שם סעי י)]. ואף שאם לא נענע כלל יצא ג"כ אלהנענועים אינם מעכבים ומשעה שהגביה את האתרוג יצא ידי חובתו מ"מ שם טוב לחזור ולטלו ולנענע משא"כ בזה. [מ"ב (סי"ק מט)].

הלל כבצור לו לאן לולב או ביחידות עם לולב

יש אומרים שמי שאין לו לולב לעצמו בשעה שחצור אומרים הלל, עדיף שיאמר הלל ביחידות וינענע עם לולב של אחר, מלומר הלל כבצור בלי לולב. [הגרש"א זצ"ל (אבני ישיפה תפלה פט"ו הגה ג26)]. ויש אומרים שהלל כבצור עדיף. [תשובות והנהגות (ח"ג סי' רב)]. ועי' בלקט יושר (לתלמידו של התרה"ד ארבעת המינים אות ח). ועי' עוד בשמעתא עמיקתא גליון ע"ח].

דיני הקטנים

קניית ד' מינים לקטן

קטן היודע לנענע לולב כדיו, היינו מוליך ומביא מעלה ומוריד [מ"ב (סי' תרנו סי"ק ב)], אביו חייב לקנות לו לולב כדי לחנוכו (ולכתלתהו יש לחנוכו אף לנענועים של ההלל). [שו"ע (שם)]. והדיו כן בכל מיני החג (אף שחובות נטילתם מדרבנן). [מ"ב (סי"ק ג)]. ומי"מ אם אין יד האב משגת לקנות לקטן לולב בפני עצמו, לאחר שיצא אביו בלולבו יתננו לבנו לנענע בו. [סי"ק ד]. ואחר שהקטנו לקטן לא יטלו לצאת בו ד"ח ביו"ט א' כמבואר בשו"ע (סי' תרנ"ט ע"י ו), עיי"ש עוד בזה].

להקנות לו ד' מינים

יש אומרים שקטן יוצא ידי חובה בד' מינים שאולין אף ביו"ט ראשון. ולכתתלה ראוי להחמיר בזה. [ע"י במ"ב (שם סי"ק כח) שהביא מח' בזה ומוצד להקל. (שו"ימ באי"מ (יו"ד ח"ג סי' נב אות ב ד"ה והנה) שכתב שראה לדעת המ"ב לפסוק כדעת המקילים), ומי"מ ראוי לצאת ידי חובת כל הדעות].

די' מינים מחמירין

אע"פ שיש לחנך הקטן אף על הידור מצוה [ע"י בהב"ל (סי' תרע"ד ד"ה ולדיו) ובמנחת פיתים (סי' תרע"ז על המ"א סי"ק ח) והארכנו בזה בשמעתא עמיקתא גליון פ"ב], מ"מ הקונה ד' מינים לבנו אינו חייב להוסיף עד שליש לצורך קיום הידור מצוה כדיו גדול (ודי בזה שאביו יקנה לו את הד' מינים שלו). [ע"י בא"א מבוטשאטש (סי' תרצ"ה) שכתב שקטן שהגיע לחינוך פטור ממתנות לאביונים, כי על פי דבר א"ן לו מנחה. ואע"פ שבשאר מצוות האב מחויב להוציא ממון על מנת לחנכו, צ"ל דס"ל דפטור כי אילו היה גדול היה לו פטור כי אין לו ממון, אבל בשאר מצות מחויב אלא שאנוס הוא עליה ועליו לצאת ע"י ד' של אחרים אם אפשר לו, וה"ה בי"ד דו"ל שאם אין לו מעות אינו מחויב כלל להוסיף על הידור מצוה].

עזר לקטן בשעת קיום המצוה

אף אם עזר לבנו לקיים המצוה, כגון שמחזיק עמו הארבעת המינים, יוצא הבן ידי חובתו. [כן מוכח מהשו"ע (סי' תרנ"ט ע"י ו). ועיי"ש במ"ב (סי"ק כח) שבכה"ג יד"ח חינוך. ומוכח דשנים שעשו יכולים לצאת י"ח המצוה. ועי' עוד בזה בשמעתא עמיקתא גליון ל"ט].

הנאה מארבעת המינים

להריח ההרים

הדס של מצוה אסור להריח בו, לפי שעיקרו אינו אלא להריח בו ומזה הוקצה כל שבעה.

[שו"ע (סי' תרנ"ט ע"י א) ומ"ב (סי"ק א)].

להריח האתרוג

אתרוג של מצוה מותר להריח בו כיון שעיקרו עומד לאכילה ומזה לבד הוקצה ולא מלהריח אלא שפוי שנחלקו הפוסקים אם מברכים על הרחתו "הנותן ריח טוב בפירות" כי לא עומד לריח מפני שהוא של מצוה, יש להמנע מלהריח בו. [שו"ע (תרנ"ט ע"י א) ומ"ב (סי"ק א-א). ועי' בערושה (סוף אות ב) שכתב שאם בפיורש הקצה את האתרוג גם מריחו ודאי אסור]. וי"א שיש להמנע רק בעת נטילתו למצוה אבל קודם או אח"כ להריח בו לכיוע יכול לברך, וי"א שיש להמנע כל שבעת הימים. [מ"ב (סי"ק א)]. ויש לחוש לכתתלה לדעת המחמירים. [כן משמע מהמ"ב (שם). דעת החזו"א (א"ו"ח סי' לה סי"ק א) שלא מברכים על ריח הפירות אלא בדברים שעומדים להריח כמו אפרסמון והדס ודסתמ להריח אבל העומד לאכילה אף שמריח בו אינו מברך ואף שלוקחו ביד ומריח בו אינו מברך כיון דלא אומני' להריח, ולפי' אתרוג של מצוה אף שלוקחו להריח כיון דאינו אלא באקראי בלא הזמנה לכך אינו מברך על ריחו, עי"כ].

בשבת

ההדס אפילו בשבת אסור להריח, הגם שאין נוטלין אותו בשבת מ"מ הרי הוקצה לכל שבעה, אבל אתרוג מותר להריח בו בשבת ולברך עליו כי עתה לא למצוה עבד. [מ"ב (שם סי"ק ב)]. ועי' בשעה"צ (סי' תרנו אות ח)].

הכין המינים לקיום המצוה

הכין ההושענא ולא הגביהה לצאת בה, מותר להנות ממנה כי ההזמנה למצוה בלבד לא אוסרת. [שו"ע (שם סי' ב) ומ"ב (סי"ק ד)]. ואף אם עשה האגודה, כ"ז שלא הגביהו לצאת בו נחשב להזמנה בלבד ומותרת בהנאה. [ביאור הלכה (דה שהרי הוקצה)].

הגביה הלולב בלא האתרוג

אם הגביה רק את הלולב נאסר אף האתרוג. [אבני"ז (א"ו"ח סי' תצ"ג אות יח), עיי"ש טעמו].

לעיסת פיטם האתרוג לסגולה

נשים המעוברות הנוהגות ללעוס בהושענא רבה הפיטם של האתרוג לסגולה רשאות לעשות כן באתרוג של מצוה. [הגר"ח"ק שליט"א (תורת המועדים סי' תרס"ד סי"ק יג אות ה)]. וי"א שאין לנהג כן, אלא תנגוס הפיטם במוצאי שמחת תורה. [הגרש"א זצ"ל (נשא יוסף ח"ג סי' קעד) כי חשבי הנאה מהאתרוג בזה שעושה את הסגולה. וכן בדרכי חיים ושלום (אות תשצ"ו) אוסר ללעוס בחו"ר].

לחתוך הלולב ע"מ לקצרו שיכנס בתיק

אם אין לו בדין מלולב אחר יכול לקשרם בבדי הלולב שברך עליו (כי לא הוקצה למצוה יותר מד"ט של שעור הלולב. [גלוח ארי"י (דיני הושענא רבא) ע"פ תוס' (סוכה מז:.) והמ"א (סי' תרמ"ט סי"ק יט) ובמחצה"ש (שם)]. וכן דעת הגרשז"א זצ"ל (הליכ"ש פ"י הגה ו') כי אינו מגוף המצוה].

תלוש עלים מהלולב לצורך האיגוד

מותר תלוש מהלולב עלין לצורך האיגוד כיון שעושה לצורך אותו לולב עצמו. [דעת תורה למחש"ס (סי' תרנ"ט על סעי א). ובא"א מבוטשאטש (סי' תרס"ד על סעי ד) התייר לאגוד הערבה של הושענא רבה בעלי הלולב כי אין זה בכלל נהנה מהמצוה, אלא שישמרו עד אחר יו"ט].

תלישת עלים בשבת או ביו"ט

מותר בשבת וביום טוב תלוש עלים מהלולב, כי כל שהוא בתלוש אין איסור. [פמ"ג (סי' תרנ"א אי"א סי"ק א) והבאו הבכור"י (שם סי"ק א). ועי' בשערי"ת (שם סי"ק א) שיש שנהגו בזה איסור. וכתב בדעת תורה (שם) שהוא מנהג בטעות]. ומי"מ יזהר שלא לחתכו לפי מדה אחר התלישה משום איסור מתקן מנא וכדו'.

ביום השביעי של סוכות

אתרוג ביום השביעי אפי' לאחר שנעשית בו מצותיה אסור באכילה, שהרי הוקצה לכל שבעה. [שו"ע (סי' תרסה ע"י א)]. ואם הפרישו ליום אחד אינו אסור אלא ליום א' בלבד עד הלילה. [מ"ב (סי"ק א)].

בשמיני עצרת

בשמיני עצרת המינים מותרים. [שו"ע (סי' תרסה ע"י א)]. ואם חל בשבת יש מותרים. ויש אוסרים. ולעת הצורך יש להקל. [מ"ב (סי"ק ו). ומחש"ע"ו שם משמע שהעיקר כדעה הראשונה]. ובחז"ל, שעושים שני ימים טובים של גליות, אסור אף בשמיני (שהוא ספק שביעי) ומותר בתשיעי, ואפילו חל להיות באחד בשבת, ויש אוסרים בחל להיות באחד בשבת. [שו"ע (סי' תרסה)].

נפסל

אפילו נפסל אחד מהמינים אחר שעשה בהם המצוה אסורים כל שבעת ימים. [שו"ע (סי' תרסה ע"י א)]. ויש מקילין בנפסל ביום השמיני בחז"ל (ובארי"י בכל אופן מותר). [מ"ב (סי"ק ד) בשם הטי"ז]. ויש להחמיר אף באופן זה. [מ"ב (שם) ע"פ ריטב"א וק"נ].

ספק פסול

אם יש ספק אם המין כשר אינו הוקצה למצוה. [תשובות והנהגות (ח"ה סי' ר"ב) כי הוקצה למצוה היינו רק כשהוא גם חפצא דמצוה והיינו שמקיים מצוה בחפצא, וכיון שעל הצד שהמין פסול אינו מקיים מצוה שוב לא הוקצה למצוה, ובאיסור דרבנן דהוקצה למצוה אזלינן לקולא ותלינן שלא קיים מצוה באתרוג].

עשה תנאי

אם התנה לפני החג שרוצה להנות מארבעת המינים, כגון שרוצה להריחם, מסתבר שמועיל התנאי. [ב"י (סי' תרג"ג) וציין לדבריו המ"ב (סי"ק א)]. וי"א שבזמנינו שאין אנו בקיאים בתנאים ועי"כ אין להתנאות. [דרכ"מ (שם אות א) ורמ"א (סי' תרל"ח ע"י א)]. ובמקום הצורך יש להקל. ובערבה של הושענא רבה יש להקל בכל אופן. [ע"י במ"ב סימן תרל"ח סי"ק כ"ג שהביא מפקקים על הרמ"א הנ"ל, וכן הכא בסימן תרנ"ג סי"ק א'. ומסתמית דבריו בסי' תרנ"ג סי"ק א' שהם שניתן לסמוך על התנאי. וכן משמע מהביאור הלכה (סי' תרס"ד ד"ה אם לא התנה), ועיי"ש שנקט שערב קילא טפ"ן].

הזמן הראוי להתנות

י"א שיש להתנות לפני החג מבעוד יום. [שו"ע (סי' תרל"ח)]. וי"א שדי אם מתנה לפני קיום המצוה. [ביאור הלכה (סי' תרס"ד ד"ה אם לא)].

נתינת המינים במים

מנהג כשר וטוב ליתן לולב וערבה במים שלא ייבשו. [מ"ב (סי' תרנ"ד סי"ק ד)]. ומצוה להחליף המים בחול המועד כדי שישארו לחים ומחודרים. [שו"ע (סי' תרנ"ד)].

נתינת הלולב במים ביו"ט

ביום טוב מותר להחזיר הלולב למים וכן להוסיף עליו מים אם צריך, אבל לא יחליף המים. [שו"ע (שם)]. אבל להעמידו מתתלה במים ביו"ט אסור, ויש סוברין שאפילו לכתתלה מותר להעמידו בכד שיש בו מים מזומנים מערב יו"ט ולא אמרו אלא להוסיף עתה מים משום טרחא יתירה, ויש לסמוך על זה אם שכח להעמידו מבעוד יום, כיון שאין בו פרחים וממילא אין בזה חשש איסור מן התורה. [מ"ב (סי' שלו סי"ק נד) ושעה"צ (אות מח)].

שימוש במגבת רטובה ביו"ט

אם הלולב היה עטוף מבעוד יום במגבת רטובה, מותר לחזור ולעטוף אותו במגבת, היות ואינו מקפיד עליה לסוחטה. [שש"כ" (פכ"ו אות כז)]. ומותר אף לעטוף את הלולב במגבת נקיה שאין בה משום כיבוס, ואח"כ לשפוך עליה קצת מים (כי הוא דרך לכלוך). [שם (הגה קד)].

נתינת שאר המינים

ההדסים אם יש בענפיהם פרחים שנפתחים מחמת העירוב, לכל הדעות אסור להחזירם למים שעמדו בהם מקודם. [במ"ח (אות ה)]. וכן הדיו בהדסים וערבות שאין בהם פרחים אלא שהם טריים ובנתינתם למים מוסיפים לצמוח (כמו שמצוי בהדסים שמוסיפים לצמוח ולהתארך בראשם) אסור להניחם במים, אבל אם אינם טריים ממש, ולא יוסיפו לצמוח ע"י המים מותר. וכן ערבות אסור אם מוציאים שרשם במים, אבל באופן שאין צומחים עלים חדשים אלא שהעלים הקיימים מוסיפים להיפתח, אין זה נחשב כפרחים הנפתחים, ומותר להניחם במים. [הגר"ק"ש שליט"א (חוט שני שבת ח"א עמ' פח)].

להחליף ערבות כל יום

נוהגים לקחת בכל יום של חול המועד ערבה חדשה ולקשרה בלולב, והוא הדור מצוה. [רמ"א (סי' תרנ"ד ע"י א)].

ניתן להאזין לשיעורי הלכה מבעמח"ם שמעתא עמיקתא שליט"א בקול הלשון – טל': 6761* יש להקיש 3–3–1 שלווחה 65

נִיתָן לַתְּרוּם דֶּרֶךְ "נִדְרִים פְּלוּס" – יֵשׁ לַהֲקִישׁ: 1. קוּפּוֹת נּוֹסֶפֶת 2. חֲנִיכִי יְשִׁיבוֹת רֵמוֹת ב' 3. גִּלְיוֹן שִׁמְעָתָא עֵמִיקָתָא

50 68

יו"ל לרפ"ש של הרה"ג ישראל בן איטח שליט"א – לעי' יצחק בן טיירי (כבריתי) ז"ל – לשאלות והערות ניתן להתקשר לפל' 052-767-0503

© שמעתא עמיקתא – להפצת הגליון במקום מגורכים או לימודכם נא לשלוח בקשה לדוא"ל: amikta@amikta.co.il

